

ISSN 0131-775X

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

4

КВІТЕНЬ

2000

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

4 (461)

КВІТЕНЬ

2000

Видається
з вересня
1958 р.

Виходить щомісяця

З М І С Т

Стор.

МАЗУР В., СМІРНОВА О., ІВАНОВ А. — Шляхи розвитку гірничо-металургійного комплексу України	4
БОДНАРЧУК Р. — Стратегія формування державної політики реструктуризації оборонно-промислового комплексу	10
ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ	
ДЗЮБЛЮК О. — Деякі аспекти грошово-кредитного регулювання економіки	17
ГОНЧАРЕНКО В. — Про кредитну кооперацію	24
УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА	
ПАСХАВЕР О. — Перспективи приватного підприємництва в Україні: приватизація і зростання нового капіталу	31
ГАЛИЦЯ І. — Деякі аспекти економічної політики на сучасному етапі	40
МАЗУР А. — Методологічні аспекти становлення та розвитку регіональної економіки	44
ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ	
ЧИСТИЛІН Д. — Проблеми самоорганізації у перехідній економіці	49
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК	
ЯНКІВ М. — Агроркетинг як фактор ринкової трансформації АПК України	55
ФЕДОРЯКА В., СЕМЕНОВ В., НЕСЕНЕНКО П. — Розвиток молочного скотарства в Одеській області	59

ПРО КРЕДИТНУ КООПЕРАЦІЮ

В. ГОНЧАРЕНКО,
доцент, кандидат економічних наук
(Полтава)

Понад 6 років триває в Україні відродження кредитних спілок. Після підписання Президентом Указу № 377/93 від 20 вересня 1993 р., яким було затверджено «Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні»¹, розпочалося відродження цих специфічних організацій, покликаних вирішувати завдання фінансової самодопомоги населення.

Кредитні спілки є одним з різновидів кооперативних організацій. Від того, як вони розвиватимуться, значною мірою залежить, чи вдасться відродити в Україні справді масовий кооперативний рух, тобто діяльність населення по самозабезпеченню необхідними товарами і послугами на засадах кооперування.

Справа ця для України не нова. Перші кооперативи тут виникли у 60-х роках XIX ст. До кінця 20-х років XX ст. склалася досить дієздатна кооперативна система, яка відіграла неабияку роль в економічному, соціальному, культурному житті країни. Але відтоді кооперативна ідея в Україні двічі зазнала дискредитації: уперше в 30-ті роки, коли влада ліквідувала всі види кооперативів, залишивши споживчі та сільськогосподарські, які згодом переродились у псевдокооперативні форми. Друга велика дискредитація ідеї відбулася у 80-ті роки, коли під виглядом масового кооперативного руху почалося відродження колективного підприємництва. Його ініціатори «не помітили», що в усіх країнах діяльність кооперативів має своєю метою не отримання прибутку, а надання послуг своїм членам, які водночас є і власниками, і клієнтами. Кооперативна діяльність — це самозабезпечення послугами². Радянський «кооператив» 80-х років став єдиною легальною формою ведення підприємницької діяльності. Псевдокооперативний рух допоміг запустити окремі ринкові механізми в економіці, але викликав негативне ставлення значної частини населення до кооперативів. Так кооперативну ідею було принесено в жертву відродженню підприємництва.

Після здобуття Україною незалежності представники української діаспори в США, Канаді й Австралії ініціювали створення кредитних спілок як форми фінансової кооперації, але практика економічної самодопомоги в умовах ринку була у нас вже повністю забута. Справжня неприбуткова кооперативна природа кредитних спілок «не вписувалась» у законодавство. У зв'язку з цим для відродження в Україні кредитної кооперації (кредитних спілок) було використано юридичну форму громадської організації, а не кооперативу, як це прийнято в усьому світі. Згаданим вище Положенням кредитну спілку визначено як громадську організацію, головна мета якої — фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

¹ Див.: «Діло» № 77 (184), 1993, с. 4.

² Детально див.: Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. К., «Наукова думка», 1997, 240 с.

Такий підхід дав змогу розпочати відродження кредитних спілок, але створив багато проблем, зокрема у відносинах з державою. Надання позик під проценти, приймання грошових вкладів на різних умовах тощо робили їхню діяльність більш схожою до фінансових установ, ніж громадських організацій. На різних рівнях запитання про те, чим є кредитна спілка — громадською організацією чи фінансовою установою, діставало дві протилежні відповіді, кожна з яких була правильною лише частково. Помилка у визначенні юридичного статусу кредитної спілки стала наслідком нерозуміння соціально-економічної природи кредитних спілок.

Кредитна спілка — це фінансово-кредитний кооператив, який є водночас громадською організацією та фінансовою установою, це специфічна форма господарювання у фінансовій сфері, яка має свої принципові ознаки. Із соціальної точки зору, кредитна спілка повинна забезпечити фінансову взаємодопомогу й економічний самозахист людей. В організаційному відношенні — це громадська організація, побудована на демократичних принципах управління, в економічному — неприбуткова фінансова установа. А разом — це фінансово-кредитний кооператив. Для повного розуміння особливостей соціально-економічної природи кредитної кооперації необхідно звернутися до її витоків.

Класичні моделі сільських та міських кредитних кооперативів

Кооперативна ідея фінансової самопомоги населення виникла в 50-х роках XIX ст. у Німеччині. Тоді було запропоновано два принципово різних підходи до організації кооперативного кредитування для сільського та міського населення. Відповідно, створювалися два типи кооперативів — кредитні товариства Ф. Райфайзена (їх часто називають «сільські каси») та ощадно-позичкові товариства Г. Шульце-Деліча (так звані «народні банки»). Кожна з цих моделей була пристосованою до діяльності в певному соціальному середовищі.

Найголовнішими принципами діяльності «сільських кас» були такі³:

1. Необмежена солідарна відповідальність членів за боргами товариства, що підвищувало його платоспроможність та забезпечувало можливість одержати в державному або комерційному банку великий і довгостроковий кредит, з якого формувався позичковий фонд. Крім цього, забезпечення зобов'язань товариства всім особистим майном його членів викликало довіру та сприяло вкладанню коштів на ощадні і поточні рахунки, у зв'язку з чим «сільській касі» не були потрібні пайові внески членів для створення з них початкового власного капіталу, з якого б формувалася позичковий фонд. Тому навіть найбідніші селяни могли ставати членами кредитних товариств.

2. Позички видавалися тільки на виробничі потреби членів товариства. Кредитне товариство прагнуло перш за все допомогти селянину заробити гроші і цим підняти рівень його життя. Тому позички видавалися виключно на продуктивну діяльність, в результаті якої господарство позичальника мало одержати прибуток і розрахуватися з товариством за взятий кредит (сплатити основну суму та проценти). Цей принцип зумовлювався необхідністю платити проценти за банківський кредит та нараховувати проценти на ощадні вклади у товаристві.

³ Див.: Гончаренко В. В. Кредитні кооперативи як форма фінансової самопомоги сільського населення. «Економіка АПК» № 7, 1999, с. 21—27.

3. «Сільська каса» створювалася для певної спільноти людей (село, церковна парафія тощо) і надавала кредити тільки своїм членам, які несли солідарну відповідальність за її боргами, добре знали одне одного, а правління могло стежити за фінансово-майновим станом кожного господарства та цільовим використанням кредитів. Оптимальною вважалася територія діяльності, яка охоплювала 1500 осіб (дворів)⁴. Локалізація діяльності товариства забезпечувала його стабільність, але водночас обмежувала можливості зростання. Тому згодом було створено триступеневу систему кооперативного кредитування: на першому ступені перебували кредитні товариства, на другому — регіональні центральні каси, на третьому — центральний кооперативний банк. Відповідно, учасниками кредитних товариств були окремі особи, регіональних кас — кредитні товариства, центрального банку — регіональні каси та інші кооперативні об'єднання. Така система повністю компенсувала недоліки локалізації діяльності кредитних товариств і забезпечувала їхній вихід на фінансові ринки.

4. Члени правління товариства працювали на громадських засадах. Як правило, їм поверталися лише фактичні витрати, пов'язані з виконанням цих обов'язків (поїздки у справах товариства та ін.).

5. Заборона вступати до інших подібних товариств була викликана необмеженою відповідальністю членів кредитного товариства і прагненням не допустити отримання коштів деінде під забезпечення одним і тим самим майном.

Усі принципи діяльності «сільських кас» були взаємопов'язані й у комплексі утворювали міцну, надійну базу. Слід зазначити, що, на думку Райфейзена, кредитними операціями не повинні були обмежуватися справи товариства; воно мало стати сільським кооперативом універсального типу, який би закуповував для своїх членів потрібні їм засоби виробництва, продавав продукти їхньої праці, організовував курси та лекції з проблем сільського господарства, підносив господарський, моральний, інтелектуальний рівень сільських жителів.

Соціальною базою запропонованого Г. Шульце-Делічем «народного банку» було міське населення (ремісники, службовці та ін.). Це ощадно-позичкове товариство керувалося у своїй діяльності такими принципами:

1. Воно створювало власний капітал з пайових внесків членів. Власні кошти пайового фонду забезпечували позичкову діяльність. Більшість товариств, особливо на початку свого розвитку, через невелику кількість членів встановлювала досить солідний внесок (150—200 марок), що знижувало можливості участі для малозабезпечених верств населення.

2. Поле членства не обмежувалося певною спільнотою. Щоб забезпечити зростання власного капіталу та фінансову стабільність, «народні банки» прагнули розширити контингент учасників. Майже не знаючи один одного, члени товариства були малоактивні.

3. На пайові внески нараховувалися високі дивіденди, щоб забезпечити зростання капіталу товариства і заінтересувати членів у тому, щоб мати більшу кількість паїв. При цьому на ощадні вклади нараховувався мінімальний ринковий процент (принцип комерційного банку).

4. Кредити надавалися не тільки на виробничі, а й на споживчі потреби, причому не вимагалось пояснення про напрями використання ко-

⁴ Див.: Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. (Экон. наследие). М., «Экономика», 1989, с. 234.

Порівняльна характеристика товариств райфейзенівського, шульце-деліцького та оффенбахського типів

Ознака	Райфейзенівський тип	Шульце-деліцький тип	Оффенбахський тип
Відповідальність членів товариства	Необмежена чи, рідше, обмежена	Обмежена*	Обмежена* чи, рідше, необмежена
Активність членів	Висока	Низька	Середня
Район діяльності товариства	Обмежений певною спільнотою	Необмежений	Обмежений певною спільнотою
Сфера діяльності	Фінансові і товарні операції	Фінансові операції	Фінансові, зрідка — товарні операції
Формування початкового позичкового фонду	Зовнішні джерела (кредити)	Паї членів	Зовнішні джерела та паї членів
Поповнення позичкового фонду	Відрахування від діяльності, ощадні вклади членів	Пайові внески та ощадні вклади членів	Пайові внески та ощадні вклади членів
Нарахування на паї	Відсутні або мінімальні	Максимальні	Мінімальні
Цільове призначення позик	Тільки на виробничі потреби	На будь-які потреби	На виробничі та особисті потреби
Робота членів органів управління	На громадських засадах	На платній основі	Можлива оплата

* З моменту, коли це стало дозволено законом.

Світовий розвиток кредитної кооперації

Сьогодні кредитна кооперація стала дійсно глобальним явищем: вона існує більш як у 100 країнах, налічує майже 900 тис. фінансово-кредитних установ, які об'єднують понад 500 млн. чол.⁶ і мають різні назви — народний банк, банк кооперативів, взаємний банк, товариство взаємного кредиту, кредитне товариство, ощадно-позичкове товариство (спілка, асоціація), фінансовий кооператив, сільська каса, каса взаємодопомоги тощо. Залежно від рівня економічного розвитку та специфіки національного законодавства, фінансово-кредитні кооперативи мають свої особливості: в одних країнах це невеликі установи, що надають обмежений набір фінансових послуг і майже не відрізняються від класичних моделей кредитних кооперативів, у других — кредитні кооперативи утворили розгалужену фінансову систему, досягли рівня великих комерційних банків, надають своїм членам (фізичним та юридичним особам) широкий спектр банківських послуг, у третіх країнах вони займають проміжне місце між банками та іншими фінансовими установами, у четвертих — водночас існують декілька різновидів кредитних кооперативів (від найпростіших до розвинутих фінансових організацій). У більшості країн кредитні кооперативи надають лише фінансові та пов'язані з ними послуги, але подекуди можуть додатково здійснювати і товарні операції чи бути універсальними кооперативами з фінансово-кредитними функціями. Усе залежить від рівня розвитку фінансової системи країни, традицій національного кооперативного руху, особливостей місцевого законодавства.

Так, наприклад, у США із 10,5 тис. кредитних спілок 18,7% мають активи до 1 млн. дол.; 31,7% — від 1 до 5 млн.; 15% — від 5 до 10 млн.; 22,7% — від 10 до 50 млн.; 11,9% — понад 50 млн. дол. (у тому числі 233 кредитні спілки мають активи понад 200 млн. дол.). За неповних 100 років свого розвитку кредитні спілки США створили досить потужну фінансову систему (див. схему).

⁶ Див.: Zahlen und Fakten der genossenschaftlichen Banken, Waren- und Dienstleistungsgenossenschaften. Bonn, 1997, S. 27.

Кооперативна фінансово-кредитна система Канади подібна до американської. Кожен третій канадець є членом кредитної спілки чи «народної каси». У країні налічується 968 кредитних спілок, які мають понад 44,7 млрд. дол. активів, та 1480 «народних кас» з активами 55,7 млрд. дол. Кооперативні фінансові установи сконцентрували 100,4 млрд. дол., або 13% активів усіх суб'єктів фінансового ринку Канади. Вони забезпечили надання своїм членам майже повного переліку різноманітних банківських послуг. Кредитні спілки утворюють досить потужну кооперативну фінансову систему.

У Німеччині кооперативний фінансовий сектор утворює система, до якої входить близько 2500 банків. Кооперативні фінансово-кредитні установи є важливою складовою загальнодержавної кредитно-банківської системи. Сьогодні німецькі кооперативні банки пропонують універсальні фінансові послуги; переважно більшість їхніх членів становлять представники середніх верств населення (робітники, службовці, чиновники). Розрахункові операції між окремими банками здійснюються через три регіональних банки, завданням яких є управління ліквідними коштами та здійснення операцій у сфері банківських послуг (розрахунки з іншими країнами тощо). Верховна організація системи — Німецький кооперативний банк, універсальний для сільськогосподарських, споживчих та інших видів кооперативів, його філіали (представництва) працюють в усіх фінансових центрах світу. Нині кооперативна кредитна система займає значне місце на фінансовому ринку Німеччини. На початку 90-х років кооперативний фінансовий сектор країни мав баланс 515 млрд. DM. У 1996 р. через цю систему було видано кредитів більш як на 560 млрд. DM, прийнято вкладів на 747 млрд. DM, у тому числі заощаджень — 404 млрд. DM. Загальна сума активів кооперативних кредитних установ Німеччини складала близько 933 млрд. DM. За 30 років частка кооперативних банків у загальному обсягу залучених вкладів піднялася з 15,3 до 24,8% (у комерційних приватних банків цей показник зменшився з 33,4% у 1960 р. до 27,8% у 1990 р.).

Наведені дані свідчать про те, що кредитні кооперативи займають важливе місце у країнах з розвинутою ринковою економікою. Але і в

інших економічних системах кредитна кооперація також набула великого поширення (див. табл. 2).

Таблиця 2

Розвиток кредитної кооперації на окремих континентах*

Континент	Кількість країн	Кількість кредитних кооперативів	Кількість членів
Африка	28	4478	2467266
Азія	13	15769	7823687
Латинська Америка та країни Карибського басейну	34	2933	6151774
Північна Америка Австралія та Океанія	2	11437	67894431
	3	420	3080185

* Інформація наведена лише стосовно організацій, які є членами Всесвітньої Ради кредитних спілок (WOCU), до якої входять далеко не всі існуючі в світі кредитні кооперативи.

лок, як «Пінгвін» (Біла Церква), «Золоті ворота» та «Добробут» (Київ), «Офіцерський кредит» (Дніпропетровськ), «Княженіка» (Кременчук) тощо.

Характерні риси процесу відродження кредитної кооперації в Україні зведено в таблицю 3.

Таблиця 3

Позитиви та недоліки формування української моделі кредитного кооперативу (кредитних спілок)

Позитиви	Недоліки
1. Наявність спеціальної нормативно-правової бази (Указ Президента і Типовий статут)	1. Невизначеність кооперативного статусу кредитних спілок
2. Неприбутковий статус	2. Кредитна спілка — єдиний вид кредитного кооперативу
3. Справжня кооперативна природа	3. Недосконалість нормативно-правової бази
4. Наявність окремих «сильних» кредитних спілок, що мають значний досвід роботи	4. Повна відсутність нормативного регулювання (процедури, положення, методики, інструкції і т. д.) та єдиних стандартів операційної діяльності
5. Наявність НАКСУ, що має сформовану інфраструктуру (сервісний та навчально-методичний центри, страхову компанію)	5. Відсутність нагляду за діяльністю кредитних спілок, дискредитація ідеї фінансової самопомоги через створення псевдоспілок або непрофесійне керівництво
6. Перспективність ідеї та висока потенціальна база членства	6. Фінансова слабкість більшості кредитних спілок
7. Зарубіжна технічна допомога розвитковій системі кредитних спілок	7. Відсутність державної підтримки
8. Реальні досягнення: КС об'єднали близько 40 тис. громадян, мають активи понад 8 млн. грн. За 6 років надано понад 25 тис. позик (у 1998 р. — на 20 млн. грн.)	

Можна стверджувати, що основу відродження національної системи кредитної кооперації вже закладено. Існуючі кредитні спілки являють собою адаптований до українських умов варіант кредитного кооперативу Шульце-Деліча. На черзі — створення сільської кредитної кооперації та формування єдиної багаторівневої розгалуженої кооперативної системи фінансової самопомоги населення.